

Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů

Havlíček, Jakub

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Havlíček, J. (2010). Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů.

[Review of the book *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, by M. Hroch]. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 46(2), 323-327. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-190943>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Příbuzenství je dominantním organizačním principem cikánské kultury, čehož si je autor velice dobře vědom. V části věnované této problematice se setkáme (opět) s „cenou za nevěstu“, která je (možná až přehnaně) považována za centrální instituci cikánské kultury. Pojednává se i komplexní příbuzenská terminologie, únos nevěsty, spřízněnost rodin na základě sňatku či dokonce inbreeding.

V poslední kapitole se autor věnuje Cikánům jakožto instituci Západu, výměně jedinců mezi cikánskou skupinou a majoritou, absenci individualismu a přetrvávání cikánského způsobu života v čase, přičemž se domnívá, že „naše kultura je (tj. Cikány – kontextová informace autora) potřebuje“ (s. 48). Pozoruhodnou se také zdá být věta: „Cikáni nemají žádné lídry, žádné řídicí výbory, žádná národnostní hnutí ...“ (s. 50). Zde, zdá se, čas oponou trhnul a nám dnes nezbyvá než větu parafrázovat: „Cikáni neměli žádné samozvané lídry, žádné řídicí výbory, žádná národnostní hnutí.“ Tento posun je, domnívám se, třeba zhodnotit. Zdali kladně, či záporně, ponechám na čtenáři.

Ovšem, buďme spravedliví, publikace trpí i některými nedostatky. Velkým problémem je z dnešního pohledu konceptualizace příbuzenství (na níž jsme ovšem závčasem upozornění překladatelem v jeho předmluvě), která je stále ukotvena v tenatech pokrevních (biologických) faktů odrážejících lidové pojetí příbuzenství obyvatel západního světa. Někomu by se též nemusel líbit relativně malý výzkumný vzorek. Tato výtky je však bezpředmětná, neboť se autor vyvaroval jakýchkoliv velkých generalizací.

Monografie *Cikáni* W. Cohna je i přes několik málo neduhů výtečným počinem. Přičteme-li navíc fakt, že byla vydána před dlouhými třiceti šesti lety, nelze ji hodnotit jinak než pozitivně a doporučit ji k četbě.

Ondřej Hejnal

Miroslav Hroch: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*

Praha, Sociologické nakladatelství 2009, 315 s.

Procesy formování národních komunit, koncepce národních identit a téma nacionalismu patří bezpochyby ke klíčovým otázkám moderních sociálních věd. O popularitě tematiky svědčí možná i prostý pokus autora této recenze: katalog knihovny jeho domovské instituce, Masarykovy univerzity, nabízí po zadání klíčového slova „nacionalismus“ přes 500 položek... Publikace Miroslava Hrocha, jejímž základním cílem je podat syntetický pohled na dosavadní stav bádání v oblasti geneze evropských národů v 19. století, je proto pro zájemce o problematiku nacionalismu více než vítaným titulem. Kniha předního českého historika přitom představuje propracovaný, přehledný a systematický text obsahující řadu pozoruhodných postřehů, jež je možné vnímat jako vyvrcholení autorova dlouhodobého zájmu o problematiku formování evropských národů.

Autor v žádném případě nenabízí nějaký jednoduchý přístup a naopak se snaží ukázat, že snaha o schematické pojetí formování národa může snadno vést k dezinterpretacím. Již z první kapitoly „Spory o výklad a definici“ (s. 16–47) je jasné, že vědecká reflexe formování národů nabízí řadu teoretických koncepcí, které při zběžném pohledu mnohdy působí jako vzájemně neslučitelné, a v nichž proto lze jen s krajními obtížemi hledat společné body. Právě to je však jedním z Hrochových cílů, k němuž přitom nedospívá cestou prostého přehledu dosavadních teorií, nýbrž prostřednictvím kombinace mikroanalytického přístupu, zaměřeného na specifické případy v procesech národotvorby v Evropě, s transnacionálně založenou komparativní makroanalýzou, která dovoluje učinit potřebná zobecnění (srov. s. 10). Hroch konstatuje, že při důkladném studiu

stávajících teorií, spojeném s pokusem „rozlišit vskutku rozdílné přístupy (...) od více méně duchaplných a originálních pojmoslovných piruet“ (s. 46), je možné ve stávajících teoriích nalézt řadu společných prvků.

Pozoruhodný je v této souvislosti Hrochův postřeh k možným příčinám divergentního přístupu badatelů k otázce nacionalismu a vývoje národních komunit: na jedné straně lze pozorovat až křečovitou snahu o originalitu téměř za každou cenu (srov. s. 16), na druhé straně je třeba vzít v úvahu potřebu „prosadit se na trhu práce a vědeckých výsledků“ (s. 45), kde uplatnění originality a invence poskytuje nepochybnou výhodu.

V úvodní části „Národy a nacionalismus jako badatelský problém“ (s. 13–60) autor kriticky shrnuje pojmy, koncepce a teorie spojené s touto problematikou a formuluje předpoklad o možnosti nalézt v dosavadních přístupech relativně vysokou míru konsenzu. Upozorňuje také na nutnost rozlišovat dva základní typy procesu formování moderního evropského národa: prvním typem je státní národ s kořeny v pozdně středověkých či novověkých centralizovaných monarchiích, druhým pak národní hnutí spojené s určitou etnickou skupinou, působící obvykle v prostředí multietnické monarchie (s. 48–52), s tím, že mezi oběma existují určité přechodné typy. Poskytuje rovněž orientační periodizaci průběhu formování národa, kde rozlišuje „učeneckou“ fázi „A“, spojenou se zájmem o minulost, jazyk a zvyky dané etnické skupiny, fázi „B“, kdy je vedena agitace za prosazení národní identity, a konečnou fázi „C“, spojenou s masovým národním hnutím či v případě státního národa s prosazením tzv. „integrálního nacionalismu“ (s. 52–54).

S malou mírou nadsázky lze říci, že Hrochova kniha vůbec není pojednáním o nacionalismu: použití tohoto pojmu se totiž Hroch v maximální možné míře otevřeně vyhýbá, neboť termín „nacionalismus“ je díky okolnostem svého vzniku a násled-

né reflexi příliš zatížen politickými, hodnotícími konotacemi (s. 17). Mnoho autorů pak užívá termín „nacionalismus“ bez jakékoli kritické reflexe, jako by se jeho významu rozumělo automaticky (viz s. 36). Vzhledem k těmto skutečnostem a k významným rozdílnostem v pojetí nacionalismu u různých autorů považuje Hroch za nevhodné užívat tohoto pojmu jako nástroje vědecké analýzy. Nacionalismus Hroch pokládá za spojený se „skutečně nebezpečnými a ‚typickými‘ projevy nacionálně zdůvodňované netolerance, agresivity a sebe-povyšování“ (s. 267), a proto lze nacionalismus chápat spíše jako jevovou stránku procesu šíření a přijímání identifikace s národní komunitou (s. 274), nikoli jako vlastní příčinu tvorby národů. Z toho důvodu Hroch nahrazuje „nacionalismus“ jinými termíny, které jsou za podmínky promyšleného, teoreticko-metodologicky ukázněného užívání mnohem vhodnějšími nástroji platné vědecké analýzy, jako jsou pojmy „identity“ a „identifikace“ s formující se národní skupinou (viz s. 38–39).

Samotný titul Hrochovy publikace vyjadřuje na první pohled jednoznačné stanovisko: národy nejsou dílem náhody. To však neznamená, že obsahem pojednání je obhajoba primordialistického pojetí formování moderních národů. Význam titulu knihy je dán výchozím předpokladem, podle něž je třeba brát v úvahu konkrétní historické situace, které byly nezávislé na vůli a přáních zastánců a šířitelů národní identity. Z tohoto pohledu jsou moderní národní komunity založeny na historickém substrátu, který není vytvářen arbitrárně *ex nihilo*, a Hroch tak odmítá radikální konstruktivistický pohled na vznik národů, který lze vnímat jako ideologicky podbarvený (s. 29). Je zjevné, že vznik národních komunit z tohoto pohledu nebyl dílem náhody či „nehodou dějin“ (viz tamtéž).

Vývoj národních pospolitostí však není v Hrochově pojetí ničím samozřejmým. Naopak, autor si je dobře vědom role shody okolností v národotvorných proce-

sech a upozorňuje (viz např. s. 133–134), že úspěch národotvorného procesu byl podmíněn celou řadou vlivů jak objektivní, tak subjektivní povahy, jež tvořily předpoklady jeho úspěchu či neúspěchu, určovaly jeho průběh a byly přitom z významné části výsledkem shody specifických okolností. Je proto třeba se ptát, v jakých podmínkách tvorba dané národní pospolitosti probíhala, jaké jsou její historické a etnické kořeny, kdo byli proponenti národní identity, k jakým sociálním skupinám se obraceli, případně jaké činnosti související s šířením koncepcí národní komunity vyvíjeli či vůbec mohli vyvíjet.

Tento přístup má pro Hrochovu analýzu národotvorných procesů podstatné důsledky. Kromě obvyklé a v současném bádání převažující otázky „jak“ – tj. jakým způsobem je národní komunita vytvářena – je rovněž nezbytné vznášet otázku, „proč“ se v určitém historickém období převažující počet jedinců rozhodl založit svou identitu právě na národních myšlenkách (srov. s. 232), a zkoumat okolnosti, za nichž byl, či nebyl proces tvorby národní komunity úspěšný.

Po vyjasnění výchozích principů v první části následuje oddíl „Zdroje a složky národotvorných procesů“ (s. 61–129), v němž se Hroch zaměřuje na objektivní faktory procesů tvorby národních pospolitostí. Jde o ty okolnosti a souvislosti, které nebyly závislé na voluntaristických představách a plánech proponentů národní identity. Mezi tyto „objektivní“ komponenty národních identit řadí Hroch historickou tradici, etnické, resp. jazykově, kulturně a sociálně dané faktory a konečně vliv modernizace. Všechny tyto složky vytvářejí obecný rámec či mantinely, v nichž se historické procesy tvorby národa pohybují.

Autor nejprve varuje před příliš radikálním pojetím „vymyšlené tradice“: podobně jako proces vytváření národní komunity nelze vnímat jako pouhou konstrukci „z ničeho“, ani vyhledávání a definování

prvků tmelících národní pospolitost nebylo založeno na prosté invenci. Přesněji řečeno, i tato invence musela pracovat s nějakou látkou, s „přežívající minulostí“ tvořící stavební kameny národních koncepcí, jež tak nebylo možno jednoduše „vynalézt“ jen na základě libovůle „nacionalistů“. Krátce, národní minulost a vyprávění o dějinách národa bylo možno konstruovat v jistých vymezených hranicích (viz s. 63–64, 73–74). Podobně bylo možné navázat na etnické faktory (s. 80–94), jazykové a kulturní rozdíly, které byly pociťovány a reflektovány již v předmoderních obdobích, a historicky daná etnická různorodost Evropy tak mohla šířitelům národních identit posloužit jako dobrý zdroj argumentů.

Zřejmá je rovněž souvislost modernizačních procesů s utvářením národních komunit (s. 95–129). S procesy národotvorby nepochybně souvisí modernizace státní správy, byrokratizace, militarizace, sociálně-politická emancipace spojená se vznikem občanské společnosti, dále hospodářské změny, industrializace a konečně i změny ve formách komunikace a mobility, spolu s rozvojem školství a vznikem veřejného mínění. I když modernizační změny v mnoha ohledech výrazně ovlivnily šíření národního vědomí, Hroch na řadě příkladů ukazuje, že není za všech okolností snadné stanovit přímé kauzální souvislosti. Postup modernizace a šíření národního vědomí jsou navíc poznamenány mnoha místními odlišnostmi, zejména rozdíly v podmínkách státních národů a národních hnutí v multietnických říších. Zvláště složitá je situace ve druhém případě, tedy u národních hnutí, kde Hrochem navrhovaná typologie vztahu těchto hnutí k modernizačním procesům jen podtrhuje jejich velkou variabilitu a závislost na místních podmínkách (viz s. 123–127).

Třetí část, nazvaná „Aktivity ve jménu národa“ (s. 131–265), se vyznačuje jistou mírou nevyváženosti, kterou odráží možná již její rozsah, významně převyšující předchozí dva oddíly. Autor se zde vrací k něk-

terým tématům, jimiž se zabýval ve druhé části, například k otázce definování národní historie či k otázce jazyka, pokouší se je však dále rozvinout a zachytit v souvislostech se zájmy a aktivitami proponentů národních identit. Některá další témata jsou ve třetím oddílu pouze stručně otevřena. Příkladem je podkapitola „Živočišné pudy a instinkty“ (s. 236–238), pojednávající o teoriích biologické podmíněnosti národovotvorných procesů. Kdo by však čekal inovativní naznačení možných interpretačních rámců například v souvislostech s kognitivní psychologií, bude se zběžného přehledu „vulgárně naturalistických koncepcí“ (s. 238) zřejmě zklamán.

Aby byl obraz procesů tvorby národních pospolitostí co možná nejúplnější, zaměřuje se Hroch ve třetí části na lidský faktor a ptá se po individuálních a skupinových činnostech, bez nichž by vývoj národní komunity byl nemyslitelný. Autor přichází s důležitou připomínkou: literatura k problematice nacionalismu příliš často hovoří obecně o tvůrcích národa jako o „nacionalistech“, pokud jim vůbec věnuje pozornost, a obvykle se ani pak nezabývá podrobnějšími souvislostmi (s. 133). Hroch proto v první řadě zkoumá (s. 135–144), kdo vlastně byli „konstruktéři národa“, z jakých sociálních vrstev pocházeli, a konstatuje opět rozdíly v případě státních národů a národních hnutí, kde byla navíc struktura proponentů národní identity značně rozdílná s ohledem na místní podmínky. Podobné rozpory a rozdíly nalézá Hroch i v případě mocensko-politických zápasů (s. 145–167) – opět je zde výrazný rozdíl mezi státními národy a národními hnutími, kde navíc podle místních podmínek v určitých vývojových fázích převažují kulturní a jazykové požadavky, na něž teprve navazují požadavky politické.

Následující kapitola věnovaná národním mýtům a definování společného osudu (s. 168–199) se do značné míry vrací k tématu úvodní kapitoly druhé části, pojednávající o objektivních faktorech svázaných

s „vynalézáním“ národních dějin. Podobně kapitola „Zápas o národní jazyk a kulturu“ (s. 200–231) rozpracovává problematiku etnických faktorů národovotvorných procesů, otevřenou již ve druhé části. Hroch se zde však zaměřuje například na rozkrytí důvodů, proč v některých národních hnutích nabyly důležitosti kulturní a jazykový program, a v jiných nikoli, resp. za jakých podmínek se jazykové a kulturní požadavky stávají předmětem politického zápasu. Dospívá k zajímavému závěru o souvislosti jazykového a kulturního programu se sociální skladbou dané etnické skupiny – prozásezení jazykových požadavků bylo zřejmě jazykově znevýhodněnými vzdělanými příslušníky nevládnoucí etnické skupiny vnímáno jako klíč k sociálnímu zrovnoprávnění s příslušníky vládnoucího etnika v podmínkách rodící se občanské společnosti (viz s. 219–230).

Poslední kapitola „Národ jako kulturní konstrukce?“ (s. 232–265) shrnuje další dílčí témata, která lze spojovat s národovotvornými aktivitami či „iracionálními“ procesy, jako jsou například role emocí či zmíněné teorie biologických faktorů národovotvorných procesů. Vedle toho je zde pojednáno o tvorbě národních symbolů (s. 238–240) a stereotypů (s. 240–242) a s tím související problematice národních pomníků (s. 242–248) a slavností (s. 248–257). Oddíl uzavírá podkapitola o vymezení národního prostoru a hranic (258–265).

Přestože – nebo možná spíše právě proto, že kniha Miroslava Hrocha nepředstavuje novou teorii „nacionalismu“, znamená její syntetizující, na řadě konkrétních historických příkladů založený přístup k otázce národovotvorných procesů, podstatný přínos. Význam knihy spočívá v utřídění a zpřehlednění současného stavu bádání, v upozornění na nedostatky v zacházení s obecnými termíny a koncepcemi, jako je například pojem „nacionalismus“, a v neposlední řadě v otevření řady otázek pro další výzkumy. Znamená rovněž výzvu pro badatele zabývající se problematikou tvorby

národních pospolitostí v mimoevropském kontextu, kde vyčerpávající syntéza, podobná té Miroslava Hrocha, doposud chybí.

Jakub Havlíček

Jan Eichler: *Mezinárodní bezpečnost v době globalizace*

Praha, Portál 2009, 328 s.

Od přelomu tisíciletí, a zvláště po 11. září 2001, nebývale stoupá zájem o publikace s bezpečnostní problematikou. Zvyšuje se nejen jejich počet, ale vydávají se i reedice, upravená a aktualizovaná vydání. Na tento trend reaguje i nejnovější Eichlerova kniha, která se dělí do tří částí. V první autor na sto stranách podrobně vymezuje téměř tři desítky základních pojmů z teorie bezpečnosti. Ve druhé části se zabývá charakterem válek v devadesátých letech minulého století. Ve třetí pojednává o globálním terorismu a tematicky navazuje na svou předcházející práci *Terorismus a války na počátku 21. století* (Praha: Karolinum 2007).

Bezpečnostní studia, teorie bezpečnosti, resp. rodící se věda o bezpečnosti nejsou obecně známou vědeckovýzkumnou disciplínou; podobně tomu je s teoriemi mezinárodních vztahů a jejich přístupem k problematice bezpečnosti. Autor se proto v první části především zabývá teoriemi realismu a neorealismu, liberálního institucionálního, konstruktivismu, kritickou teorií a radikální teorií. Nejde mu jen o vymezení základních pojmů teorie bezpečnosti, ale i o uvedení tematických oblastí nového pojetí této disciplíny. Neuvádí celý komplex pojmů, nezpracovává totiž bezpečnostní terminologii, ale pojmový rámec tématu své publikace.

Práce je určena především pro pedagogickou činnost. Obvykle jsou proto uváděny definice daného pojmu, jak je vymezuje řada autorů včetně relevantních příkladů, aniž se autor explicitně hlásí k určité definici nebo formuluje vlastní. Tato část

tak má výrazně výkladový charakter, Jan Eichler s názory uváděných autorů nepolemizuje, staví se k nim většinou neutrálně. To je jistou slabinou publikace, z hlediska modernější výuky by jí až na výjimky slušel polemičtější ráz, protože mezi jednotlivými autory diskuse probíhá. Autorovu preferenci lze zčásti vyzorovat jen z dílčích shrnutí, kde můžeme v hodnocení jednotlivých vymezení identifikovat jeho názor. Z toho lze vyvodit, že čtenářům nabízí nejrůznější náhledy na explikované pojmy a výběr ponechává na nich samotných.

Při vysvětlování zásadního rozdílu mezi pojmy bezpečnostní hrozba a bezpečnostní riziko autor navazuje na německého sociologa Ulricha Becka, který riziko pojímá jako boční důsledek lidského rozhodování. Podle Eichlera jsou rizika „sociální jevy odvozené od hrozeb, mají vždy subjektivní charakter. Odvozují se od rozhodnutí a činnů těch, kteří vyhodnocují situaci a podle toho pak jednají... a tím pádem nesou zodpovědnost za své kroky“ (s. 43). To pak doplňuje podrobnějším vysvětlením postupu při vyhodnocování bezpečnostních rizik.

Za aktuální bezpečnostní hrozby autor považuje terorismus, zhroucené státy, šíření zbraní hromadného ničení, regionální války, chudobu, nestabilitu a zhoršení životního prostředí. Za hlavní ukazatele síly státu jsou považovány poloha a rozloha, počet obyvatelstva, vydatnost přírodních zdrojů, technologická vyspělost, sociální soudržnost a zejména vojenská síla. Podle autora je z globálního hlediska nutné po překonání bipolarity (USA – SSSR, potenciálně USA – Čína) překonat i stadium unipolarity s cílem dosáhnout vyvážené multipolarity s dominancí více velmocí, mezi nimiž nejsou vážnější konflikty, existuje mezi nimi rovnováha sil. Sledujeme-li první výsledky zahraniční a bezpečnostní politiky nového amerického prezidenta Baracka Obamy, ten sice znovu prezentoval své odhodlání zachovat americký světový „leadership“, ale charakter jeho politiky by mohl